

REPERE GENERALE PRIVIND ACTIVITATEA INDUSTRIALĂ LA ORADEA ÎN PERIOADA IMPERIULUI AUSTRO-UNGAR (1867 -1918)

HOCHHAUSER RONALD*

GENERAL DESCRIPTION OF THE INDUSTRIAL ACTIVITY IN ORADEA DURING THE AUSTRO-HUNGARIAN EMPIRE (1867-1918)
ABSTRACT

His study submits to attention aspects of the industrial activity in Oradea while its membership of the Austro-Hungarian Empire. The reference period was marked by a more rapid development of capitalist forces and relations of production and, in general, by stepping up production and distribution of goods.

In similar to the previous period, that of the Habsburg neoabsolutism, food industry developed in Oradea. It was followed closely by the manufacture of beverages. Printing industrie as well as building and chemical materials industry also had a spectacular development.

An overall analysis of the industrial activity of the city on Crișul Repede shows a constant evolution during that period. On the eve of the great war, a number of 100 limited liability companies worked here.

Keywords (cuvinte cheie): revolution (revoluție), industry (industrie), bourgeoisie (burghezic), corporation (corporație), capital (capital)

În anul 1867, Bihorul împreună cu Marele Principat al Transilvaniei a cunoscut o nouă perioadă istorică, cea a dualismului austro-ungar, intrând, în bună parte, în sfera de interese politice și administrative ale Ungariei¹. Perioada a fost marcată de o dezvoltare mai rapidă a forțelor și a relațiilor de producție capitaliste și, în general, de o intensificare a producției și a circulației mărfurilor².

Faptul că provincia nu și-a pierdut rolul de furnizoare de resurse pentru centru a fost adevărit, printre altele, de expansiunea industriei alimentare, care s-a extins în comparație cu perioada anterioară – cea a neoabsolutismului habsburgic – prin crearea de noi obiective industriale, cu ajutorul capitalului investit de către comercianții evrei (Fig. 1)³. Astfel, prelucrarea cerealelor din această zonă s-a realizat, din 1870, prin

---

* Muzeul Țării Crișurilor Oradea, hronald@rdslink.ro

¹ Victor Chereșteșiu, Cornelia Bodea, Bujor Surdu, Camil Mureșan, Constantin Nuțu, Acațiu Egyed, Vasile Curcăpeanu (în continuare V. Chereșteșiu și colectivul). *Din istoria Transilvaniei II*, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, p. 187

² *Ibidem*, p.189; Ferenc Mitták, *Képes magyar história (Istoria ilustrată a Ungariei)*, T.K.K, Debrecen, 2008, p. 516-518

³ Endre Kovács, László Katus, *Magyarország története 1848-1890 (Istoria Ungariei 1848-1890)*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 1979, p. 1005

Moara cu aburi "László", urmată fiind în 1884 de către *Moara* "Jakab Weinberger" și în 1890 de *Moara cu valțuri* "Adria"⁴. În anul 1910, a intrat în competiție și *Moara* "Léderer și Kálmán".

Producția agricolă, impulsionată de realizările din industrie, a impus, la rândul ei, crearea unei piețe centralizate pentru desfacerea grânelor și a altor produse agricole, având drept scop stimularea dezvoltării marii industrii și asigurarea unei pregătiri adecvate a tineretului în domeniul comercial. În acest scop, în anul 1869, a luat ființă *Hala Comercială* – care, în esență, a funcționat ca bursă, avându-i drept întemeietori pe Mór Reismann și Mór Váradi⁵. În același scop și cu aceeași destinație, a luat ființă, în anul 1875, *Antrepozitul de fierărie și mașini* "Károly Andreyi și Fiii", unul din cele mai mari magazine de desfacere a produselor metalice. Firma avea sucursale cu prăvălii de desfacere în Arad și București⁶.

Mijloacele de producție solicitate cu insistență de agricultură – pornită și ea pe calea modernizării – au fost furnizate de mai vechile firme de profil, cuprinse și ele de avântul schimbării. Spre exemplu, *Fabrica de pluguri și unelte agricole* "Demeter Gitye" deținea și un mare atelier de reparat mașini industriale. Ea producea mașini agricole, cu precădere pentru satele limitrofe orașului Oradea⁷.

Calea spre o citadinizare avansată a fost anticipată de introducerea de noi produse purtătoare de energie, destinate iluminatului public. Astfel, în 1870 s-au pus bazele *Fabricii de spirt aerian* "Campbells și Sands", care mai bine de un sfert de secol a asigurat iluminatul stradal⁸.

⁴ Arhivele Naționale-Direcția Județeană Bihor (în continuare A.N.-D.J.Bh.), *fond Asociația micilor meseriași*, registrul 6/1884-1936, f. 3; *Nagyvárad Lapok*, 1870, nr. 2, p. 3; Samu Borovszky (coordonator), *Magyarország vármegyéi és városai. Bihar vármegye és Nagyvárad enciklopédiája*, Apolló Irodalmi Társaság, Budapest, 1901, p. 311, 312; Odată cu trecerea la dualism, a avut loc un avânt fără precedent în constituirea și dotarea cu utilaje moderne a *fabricilor de măcinat cereale*. Morile care funcționau în comitatul Bihor erau renumite pe întreg cuprinsul Câmpiei Panonice. Din grâu de o foarte bună calitate, semănat și arat în Câmpia Crișurilor, unitățile de morărit bihorene produceau făină de calitate superioară. Pulberea-aliment obținută era apreciată atât în imperiu, cât și în afara granițelor sale. Sub regimul politic al Curții vieneze, la Oradea, industria morăritului s-a dezvoltat puternic. Această ascensiune se datorează în exclusivitate priceperii specialiștilor în domeniu. Dornici de afirmare și aflați într-o continuă competiție cu proprietarii morilor concurente, pe de o parte, și avizi de autoperfecționare continuă, pe de o altă parte, ei au asigurat notorietatea unităților pe care le conduceau cu pricepere, prin calitatea serviciilor oferite și, mai ales, prin respectul pentru clienți.

⁵ *Nagyvárad Lapok*, 1869, nr. 49, p. 2; Liviu Borcea, Gheorghe Gorun (coordonatori), *Istoria orașului Oradea*, Editura Cogito, Oradea, 1995, p. 229

⁶ A.N.-D.J.Bh., *fond Asociația micilor meseriași*, registrul 4/1872-1884, litera A; Aurel Tripon, *Monografia - almanah a Crișanei*, Tipografia Diecezană, Oradea, 1936, p. 313

⁷ *Dezső Fehér, Bihar-Biharmegye, Oradea-Nagyvárad kulturtörténete és öregdiákjainak emlékkönyve*, Sonnenfeld Adolf Részvénytársaság, Oradea, 1933-1937, p. 250

⁸ Samu Borovszky, *op. cit.*, p. 312

Evoluția economică a comitatului Bihor, în această perioadă de timp a fost sensibil afectată de un început de criză economică în 1873, recesiune care și-a prelungit efectele în industrie, comerț și în sectorul bancar, până spre anul 1880⁹.

Necesarul de materiale de construcții, solicitat de comunitatea orădeană în vederea ridicării și modernizării noilor edificii, a fost asigurat de o veritabilă industrie a produselor din minerale nemetale – materiale de construcție din argilă – reprezentată prin fabrici de cărămizi și țigle. Cele mai reprezentative au fost: *Fabrica de cărămizi și țigle* "Kálmán Rimanóczy", fondată în 1885; *Fabrica de cărămizi și țigle* "Ferencz Knapp", înființată în 1887; *Fabrica de cărămizi și țigle* "Vilmos Rendes", constituită în 1888; *Fabrica de teracotă și cărămizi* "Tarr și Czeglédy", creată în 1893 și *Fabrica de cărămizi și țigle* "Vulcan", ale cărei baze au fost puse în 1906¹⁰.

În dezvoltarea industriei locale, un rol esențial l-a avut înființarea *Corporației meseriașilor*, în anul 1886 (după alte izvoare documentare 1885), al cărei, cel dintâi, președinte ales a fost Lajos Máthé, de profesie tâmplar¹¹. Acest sistem de organizare a

⁹ Endre Kovács, László Katus, *op. cit.*, p. 1008; Iván T. Berend, Miklós Szuhay, *A tőkés gazdaság története Magyarországon (1848-1944)*. (harmadik, változtatlan kiadás), Kossuth Könyvkiadó, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1978, p. 93-94

¹⁰ János Emödi, „Istoria cărămizii în Bihor”, în *Crisia XXXIV*, Oradea, 2006, p. 141

¹¹ János Fleisz, *Nagyvárad története számokban (Istoria Oradiei în date)*, Nagyvárad, Literator Könyvkiadó, 2000, p. 26; Dezső Fehér, *op. cit.*, p. 251; La dezvoltarea industriei orașului a contribuit și activitatea depusă de *Corporația meseriașilor*. Astfel, în anul 1909, în evidența corporației figurau 1.741 de meseriași, 1.660 de calce și 968 de mecanici, care lucrau în 67 de domenii industriale. Din numărul total al membrilor din evidență, 83 erau femei. Conducerea orașului a sprijinit activitatea asociației, printre altele, prin acordarea unui sediu, în mod gratuit, și prin publicarea tipăriturilor proprii. *Corporația* a creat un fond pentru ajutorarea familiilor de meseriași nevoiași și pentru construirea unui azil destinat meseriașilor în vârstă. Pentru strângerea banilor necesari constituirii acestuia, au fost organizate petreceri, expoziții și spectacole. La formarea fondului au contribuit și meseriașii, care au plătit contribuții anuale în funcție de numărul ucenicilor angajați. *Corporația meseriașilor* și-a continuat activitatea și în timpul primului război mondial, deși, după mobilizare, doar 30% dintre membrii săi – cei mai în vârstă și cu probleme medicale grave au rămas acasă. În anii conflictului armat, *corporația* a sprijinit, în funcție de posibilitățile sale: pecuniar și cu diferite produse, pe membrii familiilor persoanelor plecate pe front. În acest scop, ea a reușit să cumpere din depozitele statului, la prețuri de producție: petrol, ulei brut, piele, stofă, pânză și alte produse. În anii care au urmat războiului, conducerea *corporației* a continuat să se preocupe, cu noi forțe, de sprijinirea activității industriale. Dezideratul acesta a reușit doar parțial, deoarece noua conjunctură a avantajat doar oamenii de afaceri din sectorul industriei alimentare și textile. În schimb, industria construcțiilor de imobile era într-o situație foarte grea. 16 subdiviziuni ale sale s-au confruntat cu sistarea activității. Criza economică declanșată la începutul secolului al XX-lea a persistat și s-a răsrânt și asupra celorlalte domenii industriale. În atare situație, numărul meseriașilor a scăzut la 1.400. Deși, în 1926, în rândul meseriașilor a crescut numărul celor de naționalitate română, majoritatea aparțineau încă minorităților naționale. O deosebită importanță avea faptul că meseriașii de naționalități și religii diferite au lucrat întotdeauna într-o armonie perfectă, atât pentru îmbunătățirea situației lor economice, cât și pentru creșterea prestigiului țării sau pentru consolidarea economiei sale. Întrucât *Parlamentul României* a aprobat noua lege a organizării industriale, atribuțiile *Corporației meseriașilor* au fost preluate de *Camera de muncă*. Această lege a dispus ca sediul *Corporației* și întreg patrimoniul său să fie predate noii organizații. S-a format o comisie provizorie,

facilitat dezvoltarea unor meserii precum: lăcătușeritul, armurieritul, meseriași specializați în fabricarea ceasurilor de turn (meșterul cel mai renumit din această branșă fiind József Daday), în turnarea clopotelor și în prelucrarea aramei în vederea confecționării alambicurilor pentru pălincă¹².

În perioada monarhiei bicefale, numărul tipografiilor a sporit, din dorința proprietarilor lor de a asigura populației servicii culturale plurivalente. Marea majoritate a imprimeriilor înființate au avut o activitate de scurtă durată – spre exemplu *Tipografia "Szigligeti"* – din cauza concurenței de pe piață. Cele care au rezistat concurenței – cum ar fi *tipografiile: "Sonnenfeld", "Ármin Lászky" și "Szent László"* – au fost în permanență modernizate de specialiști, grație consolidării financiare și datorită resurselor umane proprii¹³.

Prosperitatea economiei orădene și bihorene a impus, la rândul ei, extinderea infrastructurii și a telecomunicațiilor, dată fiind o oarecare rămânere în urmă a acestora față de alte centre urbane, precum Aradul și Timișoara. Circulația mărfurilor și a călătorilor a fost înlesnită de darea în folosință, la 7 septembrie 1870, a tronsonului de cale ferată Oradea-Cluj¹⁴. În vara anului 1882, a debutat transportul de mărfuri pe calea ferată intraurbană, deservită de locomotive cu aburi. Deoarece pe această linie s-a derulat (e drept, ocazional) și transportul de persoane, orașul s-a situat pe primul loc pe țară în ce privește acest serviciu¹⁵. La 14 mai 1885 s-a inaugurat linia ferată Oradea-Rontău, creându-se astfel premisele unui început de turism de vilegiatură, semn al modernizării vieții urbane. Aceasta s-a realizat prin racordarea de Oradea a Băilor Episcopale („Cele bune”) și a Băilor Felix („Cele rele”), stațiuni balneo-climaterice vecine¹⁶. În același an, Sándor K. Nagy, un pasionat drumeț al Țării Bihorului, scria despre Oradea: „*este un oraș al fabricilor, ale cărui uzine se ridică necontenit, fiind alimentate cu apa caldă a pârâului Peța, care traversează orașul la sud*”¹⁷.

---

care s-a ocupat de această operație. Președintele *Camerei de muncă* a fost numit Iuliu Muth. Membrii conducerii erau: Matei Moga, Ioan Balogh, Zsigmond Tóth, Petru Chiș, Alexandru Pop. Ioan Pop, Clonda Hențiu și Márk Kesztenbaum.

¹² *Szabadság*, 1877, nr. 105, p. 4; Un orologiu fabricat în atelierul lui Daday a funcționat în *Turnul Ștefan* din municipiul Baia Mare (jud. Maramureș). Bunul cultural de importanță tehnică, clasat în categoria juridică *Tezaur* a patrimoniului cultural național, este expus în cadrul *Secției Ceasuri*, de la *Muzeul de Istorie și Arheologie* din Baia Mare (localul fostei *Monetării imperiale*); Un alt ceas, tot *marca Daday*, a fost instalat în 1884, în turnul clopotniță a *Bisericii ortodoxe* din localitatea Ccfa (jud. Bihor).

¹³ Constantin Mălinaș, *Tipografi, tipografi și edituri în Bihor (1565-1948)*, Editura „Mihai Eminescu”, Oradea, p. 12

¹⁴ *Nagyvárad*, 1870, nr. 49, p. 4

¹⁵ János Fleisz, *op. cit.*, p. 26

¹⁶ Mărturie orală provenită de la Vasile Sarca, născut la 15 ianuarie 1950.

¹⁷ Cf. Sándor K. Nagy, *Biharország. Utirajzok*, második kötet, Nagyvárad, Nyomatott Hügel Ottó könyvnyomdájában, 1885, reprint kiadás, Editura Imprimeriei de Vest, Oradea, 2008, p. 8

La 1 aprilie 1888 a fost inaugurată rețeaua orădeană de telecomunicații, având la debut 18 abonați¹⁸. Centrala telefonică a fost instalată de János Roth, fiind prima stație de bază de acest fel, într-un oraș de provincie. Întâia locație a acestei centrale a fost situată pe strada Sas (azi Independenței). Numărul abonaților rețelei a crescut relativ repede, ajungând în 1891 la 163 sau, după alte izvoare de documentare, la 170¹⁹. Centrala a fost preluată în administrare de către oraș, după un deceniu de la darea în exploatare²⁰.

După anul 1890, dezvoltarea economiei capitaliste a intrat într-o nouă etapă, parcurgând drumul de la capitalismul liberei concurențe la cel imperialist, fenomen care s-a generalizat odată cu începutul secolului al XX-lea. Extinderea revoluției industriale a dat naștere, la rândul său, și în această parte de continent, unei burghezii industriale și uneia comerciale. Industria a crescut într-un ritm mult mai accelerat decât în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, generând schimbări în toate celelalte sectoare: agricultură, comerț, finanțe. Pentru Transilvania, implicit pentru comitatul Bihor și pentru orașul Oradea, noua turnură a fost însoțită de o și mai accentuată dependență față de uniunile monopoliste austro-ungare și față de capitalul monopolist internațional²¹.

Structura economiei orădene și bihorene nu a suferit nici în continuare transformări profunde. La loc de frunte au rămas și pe mai departe industria alimentară și fabricarea băuturilor, urmată de fabricarea mineralelor nemetalice – materiale de construcții din argilă, ceramică, porțelan și ciment – fabricarea produselor chimice de bază și fabricarea de mașini, utilaje și echipamente, doar în măsura în care aceasta le deserveau pe celelalte și, parțial, satisfăceau și cerințele agriculturii.

Așa au luat naștere în epoca respectivă: *Moara cu aburi și fabrica de arpacaș și decorticat mei "Adria"*, proprietatea lui Adolf Moskovits și fiii, înființată în 1890 – și distrusă, în 1922, de un incendiu; *Societatea pe acțiuni a morilor cu aburi, fuzionate "László și Hunyadi"*, creată în 1898; *Fabrica de coniac franțuzesc "József Janky și Kálmán Rimanóczy"*, fondată în 1894; sucursala *Fabricii de articole de ciment și a întreprinderii de construcții "Péter Melocco"* – cu sediul la Budapesta – deschisă în 1890; *Antrepozitul de ciment și materiale de construcții "Izsó Rosenberg"*, constituit pe la 1902; *Fabrica de îngrășăminte artificiale*, căreia i s-au pus bazele în 1890 și nu în ultimul rând *Prima fabrică orădeană de articole utilizate în agricultură și lăcătușerie pentru construcții*, înființată în 1885²². Pe fondul dezvoltării industriei, de remarcat

¹⁸ * * *, *A Nagyvárad Kereskedelmi és Iparkamara jelentése. Biharmegye és Nagyvárad. T.H.J. felruházott város törvényhatóságoknak közgazdasági viszonyairól az 1891. évben*. Nagyvárad, Kiadja a Nagyvárad Kereskedelmi és Iparkamara. 1892, p. 119

¹⁹ *Nagyvárad*, 1891, nr. 256, p. 3

²⁰ Liviu Borcea, Gheorghe Gorun, *op. cit.*, p. 246; Tereza Mozeș, *Evreii din Oradea*. Editura Hasefer, București. 1997, p. 100

²¹ V. Chereșteșiu și colectivul, *op.cit.*, p. 268

²² A.N.-D.J.Bh., *fond Asociația micilor meseriași*, registrul 6/1884-1936, f. 16; Idem, *fond Tribunalul județului Bihor*, registrul 3/1876-1893, f. 237v; *Tiszántúl*, 1913, nr. 63, p. 16; Samu Borovszky, *op. cit.*, p. 312

pentru acea perioadă a fost inaugurarea *Uzinei de apă*, la 1 ianuarie 1895²³.

Într-un raport dat publicității de către *Ministerul Comerțului*, s-a arătat că, la nivelul anului 1892, Oradea a fost al șaselea „oraș de fabrică” de pe cuprinsul coroanei maghiare, cu *26 de fabrici*, dintr-un număr de *22 de orașe* concurente în statistică. Pe primul loc în clasament s-a situat Budapesta, cu 346 de fabrici, urmată de: Bratislava (Pozsony și Presburg pe atunci, azi capitală a Slovaciei), cu 46; Szeged (Seghedin, azi în Republica Ungaria) cu 37 de fabrici; Arad, cu 31 și Cluj cu 30. În ierarhie, urbea de pe Crișul Repede a devansat orașe, precum: Timișoara, care avea 23 de fabrici, Satu Mare - 11, finalul listei fiind ocupat de Târgu Mureș, cu doar 10 fabrici²⁴.

Avântul economic care începuse în ultimii ani ai secolului al XIX-lea a fost întrerupt între anii 1900-1903 de o nouă criză de supraproducție. Fără a genera o micșorare esențială a numărului de întreprinderi, criza a provocat scăderea producției industriale și creșterea numărului de șomeri (Fig. 2). Noua lege de încurajare a industriei a creat o conjunctură favorabilă elanului economic, care a durat până în preajma primului război mondial²⁵. O consecință a acestui imbold a fost modernizarea morilor existente la acea vreme.

Un eveniment de seamă în această perioadă l-a constituit darea în folosință a *Uzinei electrice*²⁶. Iluminatul electric al străzilor orașului Oradea a demarat la 15 decembrie 1903. La începutul anului 1904, acesta a fost extins și asupra *instituțiilor publice*, a *unițărilor de învățământ*, asupra *Uzinei de apă* și a *Fabricii de gheață*²⁷. La nici un an de la deschidere, *Uzina electrică* s-a dovedit a fi subdimensionată, ceea ce a implicat extinderea sa permanentă și dotarea cu utilaje noi.

Sectorul destinat fabricării substanțelor și produselor chimice era reprezentat prin: *Fabrica națională de acid carbonic "Iosif Reich"*, fondată în 1904; *Fabrica de eter "Aurora" S.A.*, înființată în anul 1905; *Fabrica de untură de cocos "Hungária"*, înregistrată în 1906 și *Prima fabrică maghiară de lână sintetică "Izidor Gutfried, Elek Szabó și Abraham Lindenwald"*, creată în 1911²⁸. Fabricarea produselor din mase plastice a fost asigurată de *Fabrica maghiară de ace și celuloid*, înființată în 1911, an în care cosmopolitul oraș Oradea era deja, cu adevărat industrializat²⁹.

Infrastructura orașului a cunoscut și ea o nouă evoluție, prin punerea în circulație a tramvaiului electric, la 24 aprilie 1906 și, ceva mai târziu, a transportului de marfă cu locomotive electrice.

²³ Mernöki Hivatal. *Nagyvárad város villéltása*, Nagyvárad törvényhatósági joggal felruházott város, Nagyvárad, 1896, cu pagini nenumerate

²⁴ *Nagyvárad*, 1892, nr. 327, p. 8

²⁵ V. Chereșteșiu și colectivul, *op.cit.*, p. 269

²⁶ A.N.-D.J.Bh., *fond Tribunalul județului Bihor*, registrul 4/1882-1906, f. 238f.

²⁷ Liviu Borcea, Gheorghe Gorun, *op.cit.*, p. 254

²⁸ A.N.-D.J.Bh., *fond Tribunalul județului Bihor*, registrul 10/1903-1906, f. 71v, 248v; *Ibidem*, registrul 12/1909-1911, f. 280v

²⁹ *Ibidem*, registrul 13/1911-1914, f. 72f

Compassul financiar maghiar (Magyar Pénzügyi Compass), editat în două volume în anul 1913 a prezentat situația societăților anonime și a cooperativelor de pe cuprinsul răsăritean al monarhiei bicefale, consemnând că orașul Oradea avea cele mai multe societăți anonime după Budapesta. Conform compassului – citat de ziarul liberal *Szabadság (Libertatea)* din data de 11 septembrie 1913, la Oradea își desfășurau activitatea 100 de societăți anonime, un număr impresionant pentru perioada tulburătoare ce prevestea declanșarea primei conflagrații mondiale. Aceste societăți și-au dovedit eficacitatea, rezistând cu succes de-a lungul anilor la diferitele crize care au bulversat economia mondială. În ierarhia întocmită, Oradea a fost urmată de Debrecen (Debrețin, azi al doilea oraș ca mărime al Republicii Ungare), cu 71 de societăți anonime. Celelalte orașe mai importante de pe teritoriul arătat aveau un număr mai mic de societăți anonime. A fost cazul orașelor Timișoara, cu 59; Cluj, cu 42; Arad, cu 34; Sibiu, cu 17 și Brașov, cu 12 societăți anonime înregistrate. Același ghid financiar era de părere că societățile anonime din Oradea se ocupau mai ales cu afaceri imobiliare, acordări de credite și exploatarea forestieră³⁰.

În perioada primei conflagrații mondiale, economia bihoreană a cunoscut un regres – numărul industriașilor a scăzut substanțial, proletariatul de fabrică fiind concentrat și trimis pe front. Ceea ce mai rămăsese din industrie deservea în mare parte necesitățile războiului. Evenimentele din anul 1918 și-au pus serios amprenta pe evoluția industriei locale, aflată într-un lent proces de evoluție. Totuși, ea a fost marcată de instabilitate și dezorganizare. Nici celelalte ramuri economice nu au scăpat de efectul distructiv al conflagrației.

Referințe bibliografice

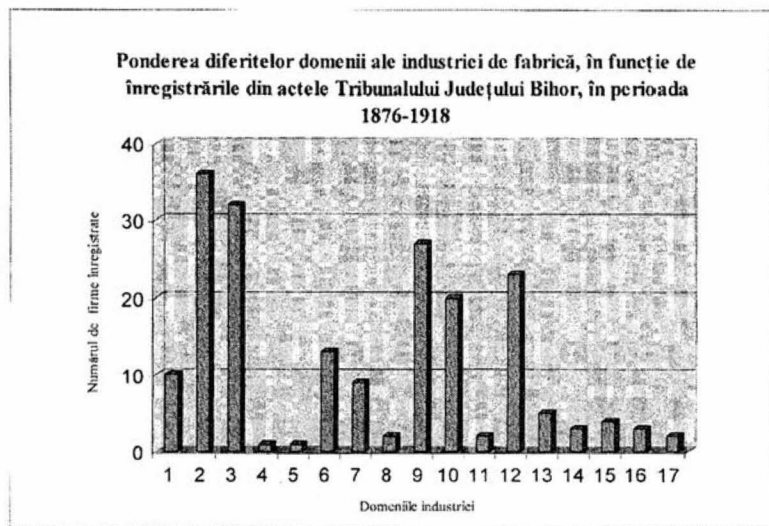
- Arhivele Naționale-Direcția Județeană Bihor (în continuare A.N.-D.J.Bh.), fond Asociația micilor meseriași, registrul 4/1872-1884, litera A; registrul 6/1884-1936, f. 3, 16
- A.N.-D.J.Bh., fond Tribunalul județului Bihor, registrul 3/1876-1893, f. 237v; registrul 4/1882-1906, f. 238f; registrul 10/1903-1906, f. 71v, 248v; registrul 12/1909-1911, f. 280v; registrul 13/1911-1914, f. 72f
- Berend T. Iván, Szuhay Miklós, *A tőkés gazdaság története Magyarországon (1848-1944)/Istoria economiei capitaliste în Ungaria (1848-1944)*, (harmadik, változatlan kiadás), Kossuth Könyvkiadó, Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1978, p. 93, 94
- Liviu Borcea, Gheorghe Gorun (coordonatori), *Istoria orașului Oradea, Oradea*, Editura Cogito, 1995, p. 229, 246, 254

³⁰ *Szabadság*, 1913, nr. 209, p. 5

- Borovszky Samu (coordonator), Magyarország vármegyéi és városai. Bihar vármegye és Nagyvárad enciklopédiája (Comitatele și orașele Ungariei. Enciclopedia comitatului Bihor și orașului Oradea), Budapest, Apolló Irodalmi Társaság, 1901, p. 311, 312
- Victor Cheresteșiu, Cornelia Bodea, Bujor Surdu, Camil Mureșan, Constantin Nuțu, Acațiu Eged, Vasile Curticăpeanu, Din istoria Transilvaniei II, București, Editura Academiei Republicii Populare Române, p. 187, 189, 268, 269
- János Emödi, Istoria cărămizii în Bihar, în "Crisia", an XXXIV, 2006, p. 141
- Fehér Dezső, Bihar-Biharmegye, Oradea-Nagyvárad kulturtörténete és öregdiákjainak emlékkönyve (Istoria culturală a județului Bihor, a Oradiei și albumul de amintiri al absolvenților săi de odinioară), Oradea, Sonnenfeld Adolf Részvénytársaság, 1933-1937, p. 250, 251
- Fleisz János, Nagyvárad története számokban (Istoria Oradiei în date), Nagyvárad, Literator Könyvkiadó, 2000, p. 26
- Kovács Endre, Katus László, Magyarország története 1848-1890 (Istoria Ungariei 1848-1890), Budapest, Akadémiai Kiadó, 1979, p. 1005, 1008
- Constantin Mălinaș, Tipografii, tipografii și edituri în Bihar (1565-1948), Oradea, Editura „Mihai Eminescu”, p. 12
- Mitták Ferenc, Képes magyar história (Istoria ilustrată a Ungariei), Debrecen, T.K.K., 2008, p. 516-518
- K. Nagy Sándor, Biharország. Utirajzok (Țara Bihorului. Schițe de călătorie), második kötet, Nagyvárad, Nyomtatott Hügel Ottó könyvnyomdájában, 1885, reprint kiadás, Oradea, Editura Imprimeriei de Vest, 2008, p. 8
- Nagyvárad (Oradea Mare), 1870, nr. 49, p. 4; 1891, nr. 256, p. 3; 1892, nr. 327, p. 8
- Nagyvárad Lapok (Foile de Oradea Mare), 1869, nr. 49, p. 2; 1870, nr. 2, p. 3
- Tereza Mozeș, Evreii din Oradea, București, Editura Hasefer, 1997, p. 100
- Szabadság (Libertatea), 1877, nr. 105, p. 4; 1913, nr. 209, p. 5

Fig. 1.

Legendă:

Domeniile industriei (în conformitate cu clasificarea curentă a activităților privind economia națională)

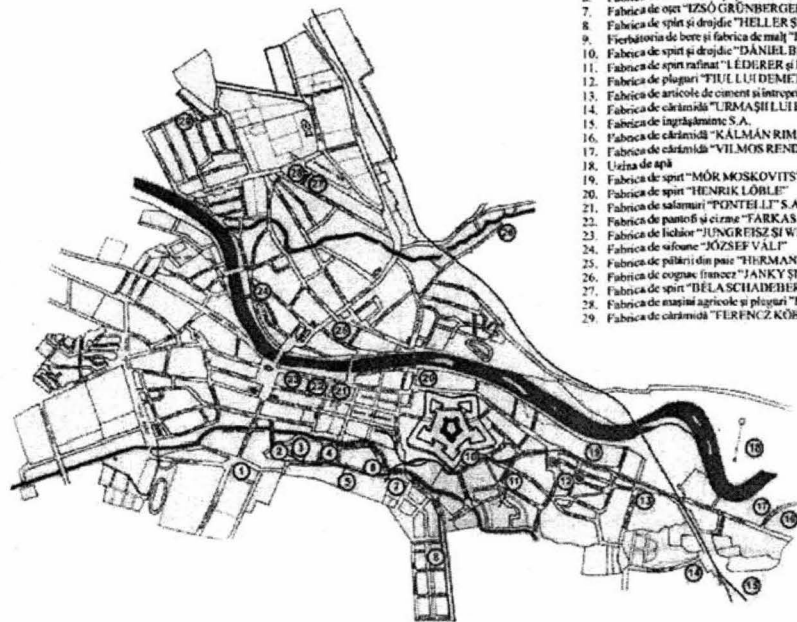
1. Silvicultură și exploatare forestieră
2. Industria alimentară
3. Fabricarea băuturilor
4. Fabricarea produselor textile
5. Fabricarea articolelor de îmbrăcăminte
6. Fabricarea și finisarea pieilor, prepararea și vopsirea blănurilor
7. Prelucrarea lemnului, fabricarea articolelor din paie și din alte materiale vegetale împletite
8. Fabricarea hârtiei și a produselor din hârtie
9. Tipărire și reproducerea pe suporturi a înregistrărilor
10. Fabricarea substanțelor și a produselor chimice
11. Fabricarea produselor din cauciuc și mase plastice
12. Fabricarea altor produse din minerale nemetalice
13. Industria metalurgică
14. Industria construcțiilor metalice și a produselor din metal, exclusiv mașini utilaje și instalații
15. Fabricarea de mașini, utilaje și echipamente
16. Fabricarea altor mijloace de transport
17. Fabricarea de mobilă

În baza reprezentării grafice reiese că, în funcție de numărul de înregistrări consemnate în actele *Tribunalului județului Bihor*, în perioada 1876-1918, cele mai multe fabrici au fost din sfera **industriei alimentare**. Pe locul al doilea, în clasament, s-au situat cele din sectorul **fabricării băuturilor**, urmate de unitățile specializate ale **industriei tipografice**, cele din domeniul **materialelor de construcții** și **fabricării produselor chimice**. Celelalte industrii au avut o prezență modestă în perioada de referință.

1900

Legendă

1. Fabrica de gaz lampant - spirit aerian - „CAMPBELLS și SANDS”
2. Fabrica de spirit și drojdie „ADOLF MOSKOVITS și FII”
3. Moara cu aburi „ADRIA”
4. Moara cu vânturi „EMILIA”
5. Moara cu vânturi „LASZLÓ și HUNVADI” S.A.
6. Fabrica de conserve de pește „STRASSER și ASOCIATUL.”
7. Fabrica de oțel „IZSÓ GRÜNBERGER”
8. Fabrica de spirit și drojdie „HELLER și GRÜNWARD”
9. Fierbătorie de bere și fabrica de malț „HUNGARIA” S.A.
10. Fabrica de spirit și drojdie „DANIEL BERGER”
11. Fabrica de spun rafinat „LÉDERER și KÁLMÁN” S.A.
12. Fabrica de plupari „TITUL LUI DEMETER GITYE”
13. Fabrica de articole de ciment și întreprinderea de construcții „PÉTER MELOCCO”
14. Fabrica de cărămidă „URMASII LUI FERENC KNAPP”
15. Fabrica de înghețată S.A.
16. Fabrica de cărămidă „KÁLMÁN RIMANÓCZY”
17. Fabrica de cărămidă „VILMOS RENDES”
18. Uzina de apă
19. Fabrica de spun „MÖR MOSKOVITS”
20. Fabrica de spirit „HENRIK LÖBLE”
21. Fabrica de salamuri „PONTEI LJ” S.A.
22. Fabrica de pâine și cereale „FARKAS MOSKOVITS și ASOCIATUL.”
23. Fabrica de lichior „JUNGREISZ și WEBSZ”
24. Fabrica de săpun „JÓZSEF VÁLY”
25. Fabrica de plăci din paie „HERMANN FRIEDLÄNDER”
26. Fabrica de cognac francez „JANKY și ASOCIATUL.”
27. Fabrica de spirit „BELA SCHADEBERG”
28. Fabrica de mașini agricole și plupari „PERGE și ROZSLAY”
29. Fabrica de cărămidă „FERENCZ KÖHLÖS și ASOCIATII”

După Borcea, Gorun, 1995

Fabrici orădene la 1900. Pe hartă sunt marcate un număr de 29 de fabrici. Majoritatea acestora au fost amplasate la sud de Crișul Repede, cu preponderență de-a lungul albiei pârâului Peța și a liniei ferate intraurbane.

<https://biblioteca-digitala.ro>